

УДК 343.1

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-1-17-222-227><https://orcid.org/0000-0003-3009-2850>**Бегма Андрій Петрович,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Академії праці, соціальних відносин і туризму,

адвокат, м. Київ

<https://orcid.org/0009-0007-3957-4190>**Ханов Андрій Олександрович**

Київський професійно-

педагогічний

коледж ім. А.М. Макаренка,

викладач адвокат, м. Київ

<https://orcid.org/0000-0002-0293-6123>**Часова Тетяна Олександрівна**

кандидат юридичних наук,

Державний університет інфраструктури та технологій,

доцент кафедри правосуддя юридичного факультету,

адвокат, м. Київ

ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЩОДО ПІДОЗРЮВАНИХ У КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ

Анотація. Корупція є однією з найгостріших проблем сучасної України, що не лише підриває довіру громадян до державних інституцій, а й завдає значної шкоди економічному розвитку та міжнародному іміджу країни. Стаття присвячена аналізу правових засад та особливостей обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо підозрюваних у корупційних правопорушеннях в Україні. Розглядаються норми Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК), практика Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ), а також проблематика балансу між забезпеченням кримінального провадження та захистом прав людини. Досліджуються критерії обґрунтованості такого заходу, типові ризики у справах про корупцію та рекомендації щодо вдосконалення судової практики.

Вдосконалення інституту тримання під вартою у корупційних справах має відбуватися в напрямку суворого дотримання законодавчого обґрунтування застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з урахуванням міжнародних стандартів. Це дозволить не лише ефективно боротися з корупцією, а й уникнути необґрунтованих обмежень прав людини. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку механізмів якісного та об'єктивного розслідування корупційних правопорушень, що може зменшити необхідність тривалого тримання під вартою.

Практика міжнародного суду свідчить про необхідність індивідуального підходу, врахування реальних ризиків під час обрання запобіжного заходу такого як тримання під вартою. Вдосконалення законодавства та судової практики сприятиме балансу між боротьбою з корупцією та захистом прав людини. Дослідження практики міжнародного

суду, викладених в рішеннях ЄСПЛ: рішення у справі “Харченко проти України”, рішення у справі “Ігнатів проти України”, рішення у справі “Нечипорук і Йонкало проти України”, рішення у справі “Клішин проти України”, які стосуються порушень, пов'язаних з застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, впливають на покращення норм національного законодавства.

Ключові слова: запобіжний захід, корупція, кримінальний процес, права людини, судова практика.

Annotation. Corruption is one of the most acute problems of modern Ukraine, which not only undermines citizens' trust in state institutions, but also causes significant damage to the country's economic development and international image. The article is devoted to the analysis of the legal principles and features of choosing a preventive measure in the form of detention for suspects in corruption offenses in Ukraine. The norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter - the CPC), the practice of the European Court of Human Rights (hereinafter - the ECHR), as well as the issue of the balance between ensuring criminal proceedings and protecting human rights are considered. The criteria for the justification of such a measure, typical risks in corruption cases and recommendations for improving judicial practice are studied.

The improvement of the institution of detention in corruption cases should be carried out in the direction of strict adherence to the legislative justification for the application of a preventive measure in the form of detention, taking into account international standards. This will not only allow us to effectively combat corruption, but also to avoid unjustified restrictions on human rights. Further research should be aimed at developing mechanisms for high-quality and objective investigation of corruption offenses, which may reduce the need for prolonged detention.

The practice of the international court indicates the need for an individual approach, taking into account real risks when choosing a preventive measure such as detention. Improving legislation and judicial practice will contribute to the balance between the fight against corruption and the protection of human rights. Research into the practice of the international court set out in the decisions of the ECHR: the decision in the case “Kharchenko v. Ukraine”, the decision in the case “Ignatov v. Ukraine”, the decision in the case “Nechyporuk and Yonkalo v. Ukraine”, the decision in the case “Klishyn v. Ukraine”, which concern violations associated with the application of a preventive measure in the form of detention, has an impact on improving the norms of national legislation.

Keywords: preventive measure, corruption, criminal process, human rights, judicial practice.

Постановка проблеми. Корупція залишається однією з ключових проблем сучасного українського суспільства, що підриває довіру до державних інституцій та гальмує економічний розвиток. У боротьбі з корупційними правопорушеннями особливе місце посідає кримінально-процесуальний механізм обрання запобіжних заходів, зокрема тримання під вартою. Цей захід є найбільш суворим обмеженням свободи особи до винесення вироку, що зумовлює необхідність його чіткого правового регулювання та обґрунтованого застосування. Його застосування у справах про корупцію часто обґрунтовується тяжкістю злочинів і високою суспільною небезпекою підозрюваних, однак викликає численні дискусії щодо дотримання прав людини. Застосуванню такого запобіжного заходу як тримання під вартою повинно передувати обґрунтована підозра особі у вчиненні кримінального корупційного правопорушення та зібрана доказова база.

Метою статті є аналіз правових підстав, умов і практики обрання тримання під вартою щодо підозрюваних у корупційних злочинах, а також виявлення проблемних аспектів і пропозиція шляхів їх вирішення. Дослідження базується на нормах КПК України, рішеннях суду та стандартах ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою в корупційних правопорушеннях досліджувались рядом науковців: Ахтирська Н., Горбачевський В., Дащак Я., Тертишник В., Фірман О., Уваров В., Хитра А., які проаналізували ряд важливих питань вказаної проблематики. В частині обрання запобіжного

заходу у виді тримання під вартою важливо ознайомитись з рішеннями ЄСПЛ - “Харченко проти України”, “Ігнатов проти України”, “Нечипорук і Йонкало проти України”, “Клішин проти України”. Однак слід приділити увагу подальшому дослідженню з метою швидкого розслідування корупційних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Тримання під вартою як винятковий запобіжний захід, що має застосовуватися лише за наявності обґрунтованої підозри та конкретних ризиків. Проте практика його використання у корупційних справах нерідко характеризується формальним підходом, шаблонними рішеннями судів і недостатньою увагою до принципу пропорційності, що неодноразово критикувалося ЄСПЛ. Водночас суспільний резонанс таких справ і високий статус підозрюваних ускладнюють судовий розгляд, створюючи додатковий тиск на суддів і правоохоронні органи.

Відповідно до ст. 176 КПК України, тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується лише за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні злочину та ризиків, передбачених ст. 177 КПК. До таких ризиків належать: переховування від слідства чи суду; знищення доказів або вплив на свідків; вчинення нового злочину.

У справах про корупційні правопорушення (зокрема, передбачені ст. 191, 368, 369 КК України) тримання під вартою часто обирається через тяжкість злочину та суспільну небезпеку. Наприклад, ч. 4 ст. 368 КК (одержання неправомірної вигоди в особливо великому розмірі) передбачає покарання у вигляді позбавлення волі від 8 до 12 років, що автоматично дозволяє застосування тримання під вартою без альтернативи застави (ст. 183 КПК) [1].

У кримінальній процесуальній діяльності досить гострим і актуальним є питання дотримання і забезпечення процесуальних гарантій прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, оскільки саме такий вид запобіжного заходу, як тримання під вартою, визнано найсуворішим із усіх видів запобіжних заходів, передбачених чинним КПК.

Запобіжний захід пов'язаний із суттєвим обмеженням фундаментальних прав людини, перш за все права на свободу та особисту недоторканність, що гарантується ст. 29 Конституції та ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі - Конвенція).

Суворість обмежень обумовлює те, що він має обиратися лише за умови доведення наявності законних підстав та при неможливості забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого і виконання ним процесуальних обов'язків іншими, більш м'якими запобіжними заходами. Згідно з п. 6.1 Токійських правил попереднє ув'язнення застосовується в судочинстві по кримінальних справах як надзвичайний захід за умови належного врахування інтересів розслідування правопорушення та захисту суспільства і жертв злочинів.

Пункт 1 Резолюції (65) 11 Комітету Міністрів Ради Європи передбачає, що взяття під варту повинно розглядатися як винятковий захід та застосовуватися і продовжуватися в разі суворої необхідності. Пункт 15 Рекомендації R (80) 11 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи встановлено обов'язок судового органу при вивченні питання щодо доцільності обрання взяття під варту до суду розглянути всі можливі альтернативні заходи [2].

В. Горбачевський визначає запобіжні заходи – як заходи кримінально-процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язані з позбавленням або обмеженням свобод підозрюваного, обвинуваченого, які за наявності підстав та у порядку, встановленому законом, застосовуються під час кримінального провадження уповноваженими на те органами та посадовими особами слідчим суддею, судом відносно підозрюваного, обвинуваченого, з метою запобігти їх спробам ухилитися від слідства і суду, перешкоджання встановленню істини, продовжити злочинну діяльність, нарешті належної процесуальної поведінки, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень [3, с. 216].

Горбачевський В. виділяє наступні характерні ознаки запобіжних заходів: 1) мають особистий характер, оскільки обмежують особисті права суб'єктів кримінального процесу; 2) можуть бути застосовані лише до певних суб'єктів кримінального процесу, підозрюваного і обвинуваченого; 3) характеризуються специфічними підставами і метою застосування; 4)

мають більший, порівняно з іншими заходами ступінь примусу – обмеження прав [3, с. 216]. Науковець розглядає запобіжні заходи, зокрема тримання під вартою, як засоби примусу з чітко визначеними ознаками (особистий характер, високий ступінь обмеження прав), наголошуючи на їхній попереджувальній функції.

Тертишник В. надає наступне визначення, запобіжні заходи – це заходи процесуального примусу, які обмежують свободу пересування обвинуваченого (підозрюваного) і застосовуються з метою запобігти можливості сховатися від слідства і суду, перешкодити встановленню об'єктивної істини та здійсненню правосуддя, а також продовжити злочинну діяльність [4, с. 508]. Тертишник В. підкреслює захисну роль запобіжних заходів для правосуддя, визначаючи їх як інструмент запобігання перешкоджанню слідству. Його визначення є традиційним і не торкається сучасних викликів, таких як формалізм судів чи суспільний тиск, що можуть вплинути на застосування інституту запобіжного заходу.

На думку Фірман О. класифікація запобіжних заходів потребує корекції. Науковиця пропонує наступні критерії класифікації запобіжних заходів: 1) залежно від способу впливу на особу, до якої вони застосовуються; 2) за ступенем суворості; 3) за суб'єктами, до яких вони застосовуються; 4) залежно від встановлених строків застосування [5, с. 191]. Запропоновано оновити класифікацію запобіжних заходів, вводячи критерії за ступенем суворості та строками, що є прогресивним підходом, оскільки відмінність тримання під вартою від інших заходів потребують деталізації для корупційних справ.

Реформування інституту запобіжних заходів має відбуватись із застосуванням загально визнаних норм і принципів, викладених у міжнародних правових актах та прецедентних рішеннях Європейського Суду з прав людини, з беззаперечним дотриманням принципу верховенства права, пропорційності і справедливості, без будь-якого обмеження уже проголошених і гарантованих законом прав і свобод людини і проваджуватись у першу чергу в напрямку гуманізації і демократизації інституту запобіжних заходів [6, с. 296]. Науковець звертає увагу на те, що будь-яке обмеження гарантованих прав та свобод людини можливе лише на підставі обґрунтованих підстав, з урахуванням міжнародної практики.

На думку Ахтирської Н., для належного застосування норми про обрання запобіжного заходу у виді взяття під варту за відсутності особи необхідно внести зміни до КПК України, передбачивши, що підставою для цього є внесення постанови про оголошення розшуку до ЄРДР [7, с. 180]. Ахтирська Н. фокусується на процедурних аспектах, пропонуючи пов'язати тримання під вартою за відсутності особи з оголошенням розшуку в Єдиному реєстрі досудових рішень.

У відповіді на Конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з приводу відповідності Конституції України положень ч. 5 ст. 176 КПК України Конституційний суд України зазначив, що положення цієї норми унеможливує дотримання принципу пропорційності у сфері застосування запобіжних заходів щодо певних категорій злочинів шляхом визначення для них тільки одного можливого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Не маючи можливості застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж тримання під вартою, суд не зможе застосувати адекватний запобіжний захід з урахуванням принципу пропорційності [8, с. 295].

Загалом науковці сходяться в поглядах щодо необхідності чіткого правового регулювання запобіжного заходу - тримання під вартою, однак їхні підходи відрізняються від теоретичного дослідження (Горбачевський В., Тертишник В.) до практичних пропозицій (Фірман О., Ахтирська Н.). Науковий аналіз доповнює аналіз судової практики та стандартів ЄСПЛ, формуючи баланс у розслідуванні корупційних правопорушень та захистом прав підозрюваних осіб відносно яких обирається запобіжний захід.

Тримання під вартою у справах про корупційні правопорушення є ефективним інструментом забезпечення кримінального провадження, але його застосування потребує чіткого дотримання принципів пропорційності та обґрунтованості, врахування всіх ризиків. Практика ЄСПЛ свідчить про необхідність індивідуального підходу, врахування реальних

ризиків під час обрання запобіжного заходу такого як тримання під вартою. Вдосконалення законодавства та судової практики сприятиме балансу між боротьбою з корупцією та захистом прав людини. Суд неодноразово наголошував на необхідності індивідуального підходу до обрання запобіжного заходу, саме тому слід проаналізувати рішення ЄСПЛ, які пов'язані з порушеннями під час застосування тримання під вартою.

Суд у справі “Харченко проти України” (2011) наголосив, що тяжкість обвинувачення сама по собі не є достатньою підставою для тримання під вартою. Необхідно довести конкретні обставини, які виправдовують обмеження свободи [9]. У справі “Ігнатов проти України”: ЄСПЛ визнав порушення ст. 5 Конвенції через тривале тримання під вартою без належного обґрунтування. Підозрюваний у корупційному злочині провів понад 18 місяців під арештом, а суд не довів наявність ризиків після перших місяців слідства [10].

У справі “Нечипорук і Йонкало проти України” застосовувався запобіжний захід у виді тримання під вартою як своєрідний тиск на особу з метою зупинення його справи відносно правоохоронців за фактом незаконного затримання [11]. Суд у справі “Клішин проти України” визнав порушення Конвенції: ст. 3 – щодо жорстокого з ним поводження з боку працівників правоохоронних органів та непроведення за цим фактом ефективного розслідування та пп. 1, 4 і 5 ст. 5 – щодо незаконності його затримання та подальшого тримання під вартою. Формальна необґрунтована зміна запобіжного заходу на тримання під вартою, якому передували катування особи під час затримання та доставлення до правоохоронних органів [12].

Також можливо виділити проблемні питання з практичної точки зору, які пов'язані з застосуванням запобіжного заходу - тримання під вартою:

- формальні підстави застосування запобіжного заходу: ухвали судів містять шаблонні формулювання без аналізу конкретних ризиків, які повинні бути обґрунтованими, а ризики мають бути реальними.
- затягування кримінальних проваджень: тримання під вартою часто застосовується та продовжується для вчинення впливу на підозрюваних осіб, а клопотання про зміну запобіжного заходу розглядається формально незважаючи на нові обставини справи, зменшення або взагалі зникнення ризиків.
- тиск громадської думки: кримінальні провадження мають суспільний резонанс, що зумовлює підвищену увагу засобів масової інформації, в тому числі може вплинути на рішення судів.

Для підвищення ефективності та законності обрання тримання під вартою у корупційних справах пропонується: 1) обґрунтувати не формально ризики щодо застосування запобіжного заходу; 2) розробити рекомендації для прокурорів та суду з прикладами належного обґрунтування; 3) приділити належну увагу навчанню (тренінги, семінари) з метою уникнення порушень прав людини.

Висновки. Тримання під вартою як запобіжний захід у справах про корупційні правопорушення є ефективним інструментом забезпечення кримінального провадження, однак його застосування в Україні потребує суттєвого вдосконалення для дотримання принципів пропорційності, справедливості та верховенства права.

Аналіз норм КПК України та рішень ЄСПЛ свідчить, що основними проблемами є формальний підхід судів до обґрунтування ризиків, автоматичне застосування тримання під вартою у справах про тяжкі корупційні злочини без оцінки підозри особи в частині її обґрунтованості, тиск на судову систему. Ці недоліки призводять до порушення прав підозрюваних, зокрема права на свободу, що підтверджується справами ЄСПЛ, такими як “Харченко проти України”, “Ігнатов проти України”, “Нечипорук і Йонкало проти України”, “Клішин проти України”.

Позитивним аспектом є те, що чинне законодавство передбачає чіткі критерії для обрання тримання під вартою (ст. 176, 177 КПК), а також можливість його застосування у справах про корупцію, де наявні специфічні ризики - переховування за кордон, тиск на свідків чи знищення доказів.

Для підвищення ефективності та законності обрання тримання під вартою у корупційних справах пропонується: 1) обґрунтувати не формально ризики щодо застосування запобіжного заходу; 2) розробити рекомендації для прокурорів та суду з прикладами належного обґрунтування; 3) приділити належну увагу навчанню (тренінги, семінари) з метою уникнення порушень прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Кузнецов К. Війна або тюрма: як воєнний стан змінив правила застосування тримання під вартою. Дата публікації 18.11.2024. Офіційна сторінка Національної асоціації адвокатів України URL: <https://unba.org.ua/publications/9688-vijna-abo-tyurma-yak-voennij-stan-zminiv-pravila-zastosuvannya-trimannya-pid-vartoyu.html>
3. Горбачевський В. Запобіжні заходи у сучасному правосудді. Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 215–219.
4. Тertiшник В. Кримінально-процесуальне право України : підручник. Київ : Алерта, 2007. 1076 с.
5. Фірман О. Класифікація запобіжних заходів за КПК України. Право і суспільство. 2015. № 6. С. 187–191.
6. Уваров В. Інститут запобіжних заходів за новим КПК України в контексті міжнародних стандартів. Право і суспільство. 2012. № 2. С. 294–297.
7. Ахтирська Н. Актуальні питання міжнародного розшуку у світлі судової п. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. № 54. С. 175–180.
8. Хитра А., Дащак Я. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 292–302.
9. Рішення ЄСПЛ у справі “Харченко проти України” (заява № 40107/02, 10.02.2011). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text
10. Рішення ЄСПЛ у справі “Ігнатов проти України” (заява № 40583/15, 15.12.2016).
11. Справа “Нечипорук і Йонкало проти України” (Заява 42310/04) Верховна Рада України. 2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text
12. Справа “Клішин проти України” (Заява 30671/04) ЛІГА:ЗАКОН. 2012. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SOO00389.html